УДК 378, 808.5

Залюбівська О. Б.

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ В УМОВАХ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ: РЕЗУЛЬТАТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

У статті описано результати педагогічного експерименту формування риторичної культури майбутніх викладачів технічних університетів у процесі магістерської підготовки: представлено педагогічну модель формування; критерії та діагностичний інструментарій сформованості риторичної культури; інтерпретовано та узагальнено результати дослідження.

Ключові слова: *риторична культура викладача технічного університету, експеримент, модель, критерій, показник.*

В статье описаны результаты педагогического эксперимента формирования риторической культуры будущих преподавателей технических университетов в процессе магистерской подготовки: представлена педагогическая модель формирования; критерии и диагностический инструментарий сформированности риторической культуры; интерпретированы и обобщены результаты исследования.

Ключевые слова: *риторическая культура преподавателя технического университета, эксперимент, модель, критерий, показатель.*

The article presents results of pedagogical experiment of forming rhetorical culture of future teachers of technical universities in the Master Training: model of teaching; criteria and diagnostic instruments of formation of rhetorical culture; interpreted and summarized results of the pilot study.

Keywords: *rhetorical culture of teacher Technical University, experiment, model, test, measure.*

Постановка проблеми. Риторична культура (далі – РК) беззаперечно є професійною якістю педагога. Визначальна особливість РК у тому, що вона формує діалогічне сприйняття світу, діалогічність як якість особистості, спрямованість на переконання, яка не виключає толерантності й партнерства; РК є механізмом формування та трансляції цінностей як особистісних утворень. Це робить РК значущою в педагогічному аспекті. У технологічному аспекті риторика дає інструментарій, який уможливлює викладацьку діяльність.

Проблема формування РК майбутніх фахівців набуває особливого значення в технічних ВНЗ, де специфіка переважної більшості спеціальних навчальних дисциплін не сприяє розвитку РК студентів. Це завдання беруть на себе гуманітарні дисципліни, але ефективне формування РК можливе лише в межах спеціального навчального курсу.

У підготовці майбутніх викладачів технічних університетів постає важливе завдання заміщення техноцентричної спрямованості інженера на людиноцентричну педагогічну спрямованість. Риторика, що з моменту свого виникнення була зорієнтована на формування особистості і її здатності існувати в діалозі, відіграє ключову роль. У зв'язку з цим актуальності набуває проблема розробки методики формування РК майбутніх викладачів технічних університетів та експериментальної перевірки її ефективності.

Аналіз досліджень і публікацій. Про необхідність формування РК майбутнього педагога вказано в працях Н. Безменової, О. Зарецької, І. Зязюна, Н. Іполітової, Л. Мацько, А. Михальської, С. Мінєєвої, Г. Сагач, Н. Тарасевич, І. Тимоніної, О. Юніної та ін.; риторична культура, компетентність, уміння й перевірка педагогічних умов їх формування стали об'єктами досліджень останніх років Л. Аксьонової, Я. Білоусової, Л. Горобец, А. Первушиної, В. Тарасової та ін. Слід зазначити, що увагу науковців привертає переважно проблема формування РК студента-гуманітарія. Проблеми формування РК майбутніх фахівців у технічному університеті не досліджені.

Отож, метою статті є – висвітлити й інтерпретувати результати експерименту з перевірки ефективності розробленої автором педагогічної моделі формування РК майбутніх викладачів технічного університету.

Виклад основного матеріалу. У формуванні РК майбутніх викладачів технічних університетів ми застосовуємо метод моделювання, який дозволяє «оптимізувати структури навчального матеріалу; поліпшити планування навчального процесу; управляти пізнавальною діяльністю, навчально-виховним процесом, здійснювати діагностику, прогнозування, проектування навчання» [1, с. 67].

Реалізація модельного підходу до формування РК забезпечила послідовність, системність і цілісність цього процесу. Розуміючи модель певною структурою, яка відображає внутрішні зв'язки між її компонентами, в основу моделі формування РК майбутніх викладачів технічного університету ми закладаємо логіку зв'язку сучасної візії викладача технічного університету, мети формування РК, методології та дидактичних принципів цього процесу, змісту риторичної підготовки, системи форм і методів навчання, методи діагностики й критерії

сформованості РК, установки на подальше риторичне самовдосконалення викладача технічного університету (табл. 1.). У розробці моделі були взяті за основу такі положення про особистісно-орієнтований процес формування РК; творчо-практичну спрямованість риторичної підготовки магістрантів відповідно до державних освітніх стандартів; реалізацію дослідницького компоненту в процесі формування РК; активізацію самостійної навчальної діяльності магістрантів; застосування інформаційно-комунікаційних навчальних технологій [2].

Таблиця 1.

Модель формування риторичної культури майбутніх викладачів технічного університету

Соціальне замовлення на гуманістично спрямованого викладача технічного університету з високим рівнем фахової й риторичної підготовки, здатного здійснювати інноваційну науково-педагогічну діяльність

Концептуально-цільовий модуль

Мета: формування риторичної культури майбутніх викладачів технічних університетів як умови ефективної науково-педагогічної діяльності

Підходи: комунікативний, культурологічний, гуманістичний, аксіологічний, інноваційний

Принципи риторичної підготовки: партнерства між викладачем і магістрантами; мисленнєво-мовленнєвої активності та інтерактивності; єдності риторичної теорії з практикою мовлення; творчої продуктивності; стимулювання науково-дослідницької діяльності магістрантів; змагальності та емоційного комфорту

Змістовий модуль

Зміст дисципліни "Основи риторики" та риторичного компоненту інших дисциплін гуманітарного циклу

Компоненти риторичної культури

мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-творчий, мовностилістичний

Зміст позааудиторної роботи магістрантів (педагогічна практика, конкурс педагогічної майстерності, наукові конференції, гурткова діяльність

Педагогічні умови формування риторичної культури: *професійно-орієнтаційна:* спрямованість формування риторичної культури на розвиток професійних компетентностей майбутніх фахівців відповідно до державних освітніх стандартів; *організаційна:* інтеграція змісту гуманітарних дисциплін та позанавчальних заходів у технічному університеті для створення риторичного середовища; *науково-методична:* застосування інтерактивних навчальних технологій формування риторичної культури магістрантів, що поєднують аудиторне й дистанційне навчання; *інформаційно-комунікаційні*: створення дистанційного електронного навчального курсу риторики

Організаційно-діяльнісний модуль

Інтерактивна технологія формування риторичної культури

практично-тренінгове навчання
тренінг-вправляння на розвиток: культури мовлення, умінь текстотворення, умінь риторичного аналізу; декламаційний практикум тощо

кооперативне навчання
робота в малих групах співробітництва: пошуково-дослідницькі проекти; створення риторичних портретів видатних педагогів технічної освіти; мозковий штурм тощо

колективно-групове навчання
лекції: з випереджальною самостійною роботою магістрантів; з включенням підготовлених виступів магістрантів; дискусія, інтерв'ю, прес-конференція, виголошення промов, риторичний аналіз; Інтернет-форум, Інтернет-конкурс промов тощо

ситуативне моделювання
дидактичні ігри: Суд присяжних (в тому числі дистанційна), Коментатор, Ток-шоу, Словесний волейбол тощо

Навчання-самовдосконалення риторичне портфоліо

Діагностико-результативний модуль

Критерії:
мотиваційно-ціннісний; інтелектуально-творчий; мовностилістичний; виконавський

Діагностика:
оцінювання; взаємооцінювання; самооцінювання; експертне оцінювання тестування

Рівні:
низький (репродуктивний); середній (стереотипний); достатній (продуктивний); високий (рівень творчої свободи)

Сформованість риторичної культури майбутніх викладачів технічних

Подальше риторичне самовдосконалення впродовж здійснення науково-педагогічної діяльності

Виходячи з теоретично обґрунтованої структури РК майбутніх викладачів технічних університетів [3], ми виділили чотири основні критерії сформованості цього феномену в магістрантів. Поняття «критерій напряму» пов'язують із поняттям «показник», останній розуміють як узагальнену характеристику властивостей об'єкта або процесу. При цьому розрізняють: якісні показники (наявність якої-небудь властивості) та кількісні показники (міру вияву властивості) [4, с. 218].

Таблиця 2.

Критерії та показники сформованості риторичної культури викладача технічного університету

Критерії	**Показники**	
мотиваційно-ціннісний	МЦ1	ставлення до РК
	МЦ2	мотивація здійснювати риторично-педагогічну діяльність
	МЦ3	сформованість риторично-педагогічних цінностей
	МЦ4	усвідомлення необхідності риторичного самовдосконалення
	МЦ5	сформованість уявлення про професійний риторичний ідеал
інтелектуально-творчий	ІТ1	знання з риторики
	ІТ2	розуміння риторичних понять
	ІТ3	риторичне мислення
	ІТ4	наявність умінь текстотворення
	ІТ5	здатність до рефлексії
мовностиліс-тичний	МС1	правильність і точність мовлення
	МС2	багатство словникового запасу
	МС3	доречність використання мовних засобів
	МС4	виразність мовлення
	МС5	чистота мовлення
особистісно-виконавський	ОВ1	психологічна готовність до виступу перед аудиторією
	ОВ1	виразність інтонації
	ОВ3	уміння використовувати невербальні засоби
	ОВ4	уміння встановити контакт з аудиторією;
	ОВ5	здатність здійснювати педагогічний вплив

Поняття «показник» розуміємо як якісну й кількісну характеристику сформованості критерію. Кожен критерій ми означили сукупністю показників, які підлягали спостереженню та вимірюванню (табл. 2.).

В експерименті, проведеному в межах магістерської підготовки у Вінницькому національному технічному університеті, узяли участь 424 магістранти ВНТУ. Констатувальний експеримент (2007-2009 рр.) охопив 214 магістрантів ВНТУ (2006/2007 рр. – 67 магістрантів; 2007/2008 рр. – 73 магістранти; 2008/2009 – 74 магістранти).

Педагогічні спостереження, бесіди, анкетування магістрантів констатувального етапу виявили такі проблеми викладання риторики в технічному університеті: у мотивації навчання риторики переважають зовнішні мотиви, провідні мотиви риторичної педагогічної діяльності формуються частково; у процесі навчання риторики не виокремлюється час на виявлення, обговорення, прищеплення гуманістичних риторичних цінностей; обсяг годин, що виділяється на дисципліну, не достатній для впровадження методів навчання на формування кожного окремого компоненту РК, не достатній для вправляння в написанні та виголошенні багатьох видів, жанрів, тем риторичних текстів, для діалогічної мисленнєво-мовленнєвої практики; застосування переважно активних методів навчання, у яких проявляється лише індивідуальна активність магістрантів не є дидактично виправданим у викладанні риторики; сама лише спеціальна дисципліна не «витягує» проблему формування РК, відтак потрібен змістовий і методичний зв'язок з іншими гуманітарними дисциплінами та позааудиторними заходами, особливо такими, що пов'язані з майбутньої професійною діяльністю. Ці проблеми було подолано у формувальному експерименті.

Для дослідження цифрових показників сформованості РК в межах експерименту було розроблено такий пакет завдань для перевірки якості знань і ефективності експериментальної методики: 1) тести для електронної перевірки знань (дистанційний контроль); 2) творчі практичні завдання на виявлення рівня сформованості окремих риторичних умінь [5]; 3) творчі практичні завдання на виявлення комплексу риторичних умінь (написання й виголошення промови, риторичні ігри); 4) завдання на аналіз риторичних ситуацій; 5) риторично-педагогічні завдання дослідницького характеру, що відповідають вимогам магістерської підготовки та майбутній викладацькій діяльності; 6) пакет авторських опиту-

вальників і визнаних у вітчизняній педагогіці й психології психологічних та інтелектуальних тестів на виявлення окремих показників РК магістрантів (тест мотивації успіху-неуспіху МУН О. Реан; тест мотивації афіліації (ТМА) А. Мегробяна; тест «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча; діагностика вербальної креативності С. Медника; діагностика рефлексивності А. Карпова; тест упевненості в собі В. Ромека; методика експертної оцінки невербальної комунікації А. Кузнєцової; тестова карта комунікативної діяльності на основі анкети А. Леонтьєва тощо); 7) критеріальна схема аналізу риторичних текстів для експертного оцінювання рівнів РК.

Порівняльний аналіз результатів експерименту в числових значеннях показників РК за кожним критерієм у ЕГ та КГ (табл. 3 й 4) дає можливість зробити низку висновків.

Таблиця 3

Числові значення показників РК у КГ та ЕГ

Критерії та показники	**До експерименту**		**Після експерименту**	
	КГ	**ЕГ**	**КГ**	**ЕГ**
МЦ	2,24	2,37	2,40	3,55
ІТ	2,39	2,4	3,14	3,39
МС	2,67	2,77	2,97	3,29
ОВ	1,91	1,97	2,26	3,13
середнє значення	2,30	2,37	2,71	3,34

Таблиця 4

Розподіл магістрантів КГ та ЕГ за рівнями сформованості РК

Рівні РК	**До експерименту**		**Після експерименту**	
	КГ	**ЕГ**	**КГ**	**ЕГ**
Високий	13%	14%	24%	50%
Достатній	25%	28%	37%	39%
Середній	41%	39%	25%	6%
Низький	21%	19%	14%	5%

Найбільші розбіжності між КГ та ЕГ виявилися в результатах за МЦ-критерієм, що є підтвердженням спрямованості методики на формування усвідомленого позитивного активно-діяльнісного ставлення до РК, прагнення до самовдосконалення. При цьому окремі результати ЕГ за МЦ-критерієм суттєво різняться. Так найбільш суттєво змінилося ставлення до РК (65% у ЕГ), і це – об'єктивно, адже в процесі пізнання й практики ставлення можуть змінюватися швидко. Інша справа з цінностями, вони не формуються впродовж кількох занять, але вплив на систему цінностей магістрантів ЕГ все ж відбувся: 7% проти 0% у КГ.

Неістотні розбіжності (10%) в результатах ЕГ та КГ за ІТ-критерієм пояснюємо тим, що вміння здобувати знання є показовою якістю магістрантів. При цьому, вищий рівень знань у ЕГ підтверджує ефективність лекційного викладання з активізацією мисленнєво-мовленнєвої діяльності магістрантів. Істотне збільшення (46%) результатів ЕГ за ІТ5 відбулося за рахунок того, що на заняттях із риторики магістранти отримували теоретичне уявлення про сутність риторичної рефлексії, її види, значення. А також жоден виголошений на заняттях чи виставлений у дистанційному курсі риторичний текст, жодна дискусія, гра не залишалися без риторичного аналізу в різних його видах. Слід зазначити, що це була копітка робота, оскільки більшість магістрантів часто не просувалися далі від «сподобалося – не сподобалося». Це спонукало автора до розробки детальної схеми аналізу риторичної діяльності.

Аналіз показує, що збільшення результатів за МС1 відбулося за рахунок тих магістрантів, що мали не нижчий, а вищий «вхідний» рівень знань з української мови. Вони виявилися більш чутливими в спостереженні й виправленні мовних помилок у виголошених промовах.

Обов'язковим у ЕГ було завдання самоаналізу виразності власних риторичних текстів. Тут виникали певні труднощі, оскільки більшість магістрантів були переконані, що засоби виразності в академічному технічному мовленні – зайва розкіш, відтак це зайві знання. Збільшення результатів за МС4, є, окрім іншого, результатом виконання магістрантами творчо-пошукових групових проектів «Тропи й фігури» на основі аналізу ораторських промов та академічних текстів видатних діячів технічної школи. Це сприяло усвідомленню ключових функцій засобів виразності в мовленні педагога: евристична, пояснювальна, мнемотична тощо.

Виявилося, що магістранти на заняттях із риторики чи не вперше замислися над запитаннями: куди дивитись під час виступу, що робити з руками, як примусити слухати, як подолати страх тощо. Це пояснює найнижчі серед інших числові показники результатів до експерименту за ОВ-критерієм в обох групах. А оскільки згадані запитання викликали в магістрантів найбільше зацікавлення в процесі навчання, то ми отримали значне зростання результатів за цим критерієм. Результати підтверджують ефективність застосування декламаційного практикуму та створення умов максимальної мовленнєвої активності магістрантів, у тому числі й на лекціях, створення атмосфери доброзичливості та взаємопідтримки під час публічних виступів.

Значні результати за ОВ-критерієм у ЕГ визначаються налагодженням тісної взаємодії між риторикою та психолого-педагогічними дисциплінами; організацією загальноуніверситетського конкурсу педагогічної майстерності магістрантів.

Висновки. Проведений педагогічний експеримент підтвердив висунуті автором положення щодо ефективності формування РК у технічному університеті: 1) у курсі риторики слід не стільки рівноцінно розподіляти час на формування основних складових РК викладача технічного університету, скільки знаходити такі форми й методи навчання, першою чергою інтерактивного, що комплексно вирішують проблему формування РК у єдності її складових; 2) комунікативно активні, інтерактивні методи навчання, що містять високий мотиваційний потенціал, спричиняють таку організацію навчального процесу, де немає місця моралізаторству, нав'язуванню з боку викладача, оскільки джерелом переконання є не стільки викладач, скільки самі магістранти; 3) особливої ваги у викладанні риторики в технічному університеті та з урахуванням морально-етичного рівня сучасного суспільства набуває завдання формування мотиваційно-ціннісного компоненту РК, який є основою для подальшого риторичного саморозвитку; 4) у ситуації обмеженого обсягу аудиторних годин основний шлях до збільшення можливостей у здобутті риторичного досвіду – використання дистанційних методів навчання; використання дистанційної форми навчання риторики спричиняє не лише збільшення мовотворчої активності магістрантів, але й якість створюваних ними текстів і відповідальність за них, оскільки авторська робота стає доступною для багатьох читачів; 5) пропонована технологія навчання риторики суттєво впливає на формування риторично й педагогічно значущих якостей магістрантів (рефлективності; товариськості; тактовності; здатності до емпатії, співробітництва, організаторських здібностей), партнерських стосунків у групі, згуртованості, взаємоповаги й підтримки; 6) створення навчального риторичного середовища, за наявності спеціальної риторичної дисципліни, суттєво сприяє формуванню РК майбутніх викладачів технічних університетів, збільшуючи риторичний досвід студентів упродовж навчання в університеті.

Література:

1. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : учеб. для студ. пед. вузов: в 2 кн. / И. П. Подласый. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 576 с. (Общие основы. Процесс обучения).

2. Залюбівська О. Б. Педагогічна модель формування риторичної культури майбутніх викладачів технічних університетів / Редкол: І. А. Зязюн (голова) та ін. // Вінниця Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : Зб. наук. пр. – Київ–Вінниця : ТОВ фірма "Планер", 2014 – Випуск 39. – 514 с

3 Залюбівська О. Б. Зміст та структура риторичної культури викладача технічного університету / О. Б. Залюбівська // Zbior raportow naukowych. «Wspolczesne tendencje w nauce i edukacji». – Warszawa: Wydawca: Sp. zo.o. «Diamond trading tour», 2014. – 76 str.

4. Мазін В. М. Критерії та показники сформованості культури професійної самореалізації педагога / В. М. Мазін // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки. – 2007. – Вип.41. – С. 217–225.

5. Практикум з риторики. Методичні вказівки до виконання вправ та завдань з дисципліни «Основи риторики» для студентів спеціальності 7.050201 – «Менеджмент організацій» та магістрів усіх спеціальностей / Уклад. О. Б Залюбівська – Вінниця : ВНТУ, 2007. – 74 с.